

RAPPORT

TORSÅS (G15)

FÖRDJUPAD BESKRIVNING AV EN KULTURMILJÖ AV
RIKSINTRESSE

Torsås [G15] – Fördjupad beskrivning av en kulturmiljö av riksintresse

Framställt av: KMV forum AB, Bäckaby Landskap och WSP group
www.kmvforum.se; <http://www.wspgroup.com/sv/WSP-Sverige/>

Författare: Stefan Höglin
Uppdragsansvarig: Mia Björckebaum, KMV forum
Medverkande: Emy Lanemo, KMV forum
Stefan Höglin, Bäckaby Landskap
Cecilia Lindqvist, WSP group

Beställning: Länsstyrelsen i Kronobergs län
Länsstyrelsen i Kronobergs län
351 86 VÄXJÖ
Telefon 010 223 70 00

November 2016

Rapporten kan laddas ner från Länsstyrelsens webbplats
www.lansstyrelsen.se/kronoberg under Publikationer/Kulturmiljö

Torsås – fördjupad beskrivning av en kulturmiljö av riksintresse – Länsstyrelsen i
Kronobergs län 2016

Sida **2** av **33**

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

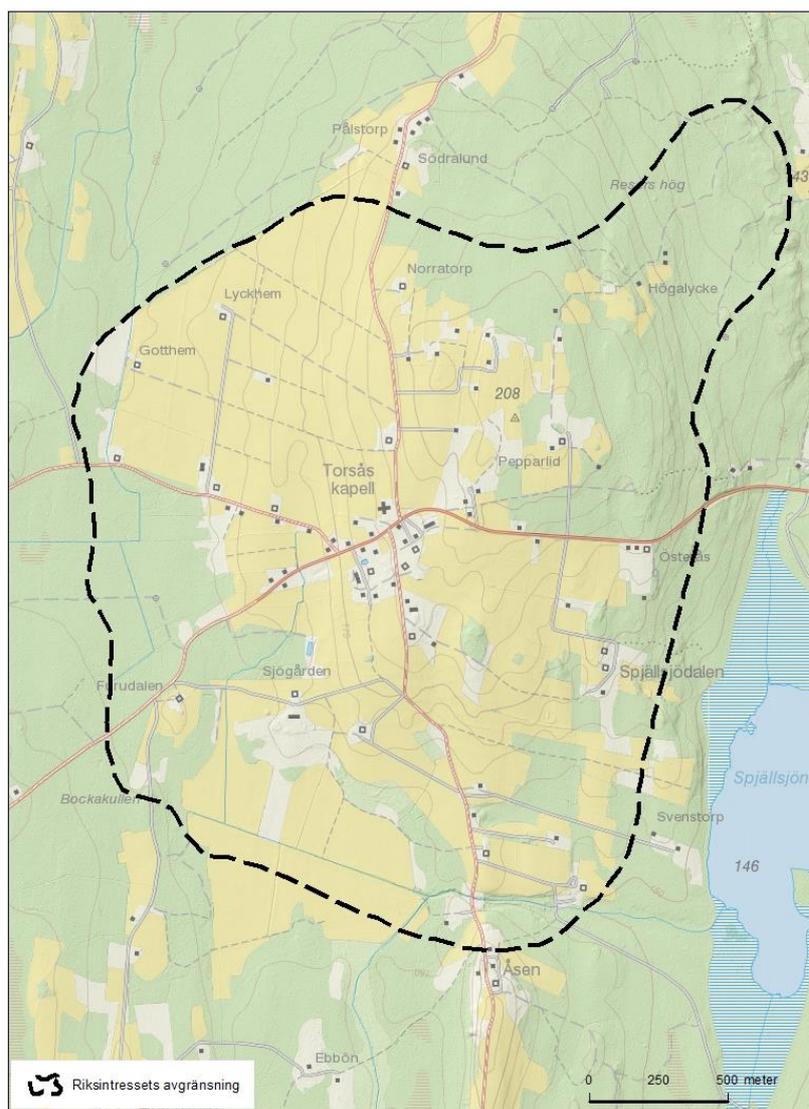
Kortfattad överblick	4
<i>Sammanfattning</i>	5
<i>Riktlinjer</i>	6
Bakgrund	9
<i>Riksintresseprojektet</i>	9
<i>Vad är en riksintressant kulturmiljö?</i>	10
<i>Utgångspunkterna i Torsås</i>	11
<i>Planläge, program och övrig lagstiftning</i>	11
Kulturhistorisk analys	11
<i>Den regionala skalan: Värends centralbygder och randmiljöer</i>	12
<i>Den lokala skalan</i>	15
Landskapet idag	15
Fornlämningsbilden	16
Landskaps- och bebyggelseutvecklingen i korthet	18
<i>Bedömning</i>	25
Miljöns riksintressanta värde	25
Fysiska uttryck i landskapet	26
<i>Landskapsbild och visuella samband</i>	26
<i>Riktlinjer</i>	28
<i>Förslag på ändringar</i>	30
<i>Källförteckning</i>	32

KORTFATTAD ÖVERBLICK

Torsås [G 15] (Västra Torsås sn)

Motivering: Laga skifteslandskap runt före detta kyrkplats med bebyggelse från det sena 1800-talet. (Fornlämningsmiljö).

Uttryck för riksintresset: Ett öppet odlings- och beteslandskap som främst präglats av det sena 1800-talets stordrift och senare tids stenröjning. Den gamla bykärnans läge vid den medeltida kyrkplatsen är tydlig med några vägar i sträckning från sent 1700-och tidigt 1800-tal. Området har fornlämningar främst från bronsåldern.

SAMMANFATTNING

Torsås är ett av Alvesta kommuns åtta kulturmiljöer av riksintresse, av vilka de flesta kan anses belägna i Värends västra centralbygder. Det aktuella området ligger invid dess sydvästra gräns. Fornlämningsbilden vittnar om en bosättningshistoria som åtminstone går ner i bronsålder, troligen ännu längre tillbaka. Fornlämningsbilden karaktäriseras av ett antal stora bronsåldersrösen och mycket omfattande arealer med röjningsrösen. De förhistoriska gravarna ligger dels på impediment i odlingslandskapet, dels i ren skogsmark tillsammans med ett omfattande med röjningsröseområdet.

Torsås kapell. Foto: Stefan Höglin, 2016

Landskapet domineras av öppna odlingsmarker som starkt präglas av en nyodlingsprocess i tre delar som ägde rum under 1800-talet och början av 1900-talet. Den första var en följd av laga skiftet och de förändringar i jordbruksdriften som följde. Den andra var resultatet av en individuell industrisatsning på brännvin för vilken stora delar av utmarken odlades upp för produktion av potatis och korn. Slutligen stillades jordhungern av att Bysjön torrlades och odlades upp på 1920- och 1930-talet. Samtliga dessa radikala åtgärder har haft betydelse för odlingslandskapets utformning och utgör en sammanfattning av typiska drag i 1800-talets småländska jordbruksutveckling. Kronobergs län var ett av landets främsta potatisdistrikt för produktion av brännvin, och ett av de områden i landet där sjösänkningar som metod för att vinna ny odlingsmark var mest omfattande.

Utredningen resulterar i slutsatsen att riksintresset är välbevarat i förhållande till det ursprungliga riksintressebeslutet, men att motiv- och uttryckstexten bör kompletteras samt att riksintressets avgränsning utvidgas för att bättre spegla landskapets riksintressanta berättelser.

RIKTLINJER

Att ta tillvara ett riksintresse i planering eller projektering handlar dels om att utnyttja värdenas potential för en hållbar utveckling, dels om att förhindra påtaglig skada. En åtgärd får, enligt miljöbalken 3 kap 6 §, inte leda till att riksintresset påtagligt skadas. Samtidigt bär ett riksintresse på resurser och möjligheter som ska tas tillvara i samhällsplaneringen. Följande riktlinjer ger ett antal exempel på hur skada kan undvikas, och miljön vårdas, stärkas och utvecklas:

- Det öppna odlingslandskapet är en förutsättning för möjligheterna att uppleva sambanden i landskapet. Detta gäller särskilt de partier av byn som berättar om de delvis dramatiska landskapsomvandlingarna som ägde rum under 1800- och början av 1900-talet. Överföring av odlingsmark till skogsmark, samlad villabebyggelse eller liknande åtgärder som ändrar miljöns karaktär av odlingsbygd kan, beroende på omfattning och lokalisering, medföra påtaglig skada.
- Stenmurar och brukningsvägar har ofta lokaliserats till fastighetsgränser och är betydelsefulla för upplevelsen av lagaskifteslandskapet. Brukningsvägarna som ramar in ”Fyrkanterna” har en avgörande betydelse för förståelsen av områdets rationella jordbruksbakgrund. Borttagning av landskapselement som brukningsvägar och stenmurar kan innebära påtaglig skada.
- Byggnadsbeståndet i riksintresseområdet är variationsrikt, med äldre agrar bebyggelse, i form av traditionella parstugor med tillhörande ekonomibyggnader, torpmiljöer, den homogena småbrukarbebyggelsen på Fyrkanterna, men också villabebyggelse från olika delar av 1900-talet. Den agrara gårds-, torp- och småbrukarbebyggelsen som har ett samband med landskapsförändringarna är viktig att bibehålla med så traditionell prägel som möjligt. Det stora magasinet mitt emot kapellet tillhör också denna epok.
- Området har viss tålighet för vidare utveckling vad avser bebyggelseetableringar. Det huvudsakliga är att dessa sker med respekt för den bebyggelsestruktur som dominerar inom olika delar av området samt anpassar ny bebyggelse, i skala och form, till den befintliga.

- Den samlade och variationsrika bybebyggelsen öster om Torsås kapell kan kompletteras med enstaka byggnader under förutsättning att siktlinjer mot kringliggande värdeområden (se karta) respekteras.
- Fyrkanterna är ett utmärkande karaktärsdrag hos riksintresset. Här bör inte ny bebyggelse etableras som konkurrerar med småbruksmiljöerna.
- Bebyggelsestrukturen i laga skifteslanskapet i den sydöstra delen av byn kännetecknas av en spridd bebyggelse, främst lokaliserad i de östra delarna av skiftena. Enstaka nytillskott av bebyggelse är lämplig om man följer samma lokaliseringsprinciper. Särskilt de sydöstra delarna har god tålighet.
- Torpmiljöerna har en spridd bebyggelsebild. Också här finns möjligheter för enstaka nybyggnationer, särskilt upp mot skogskanten.

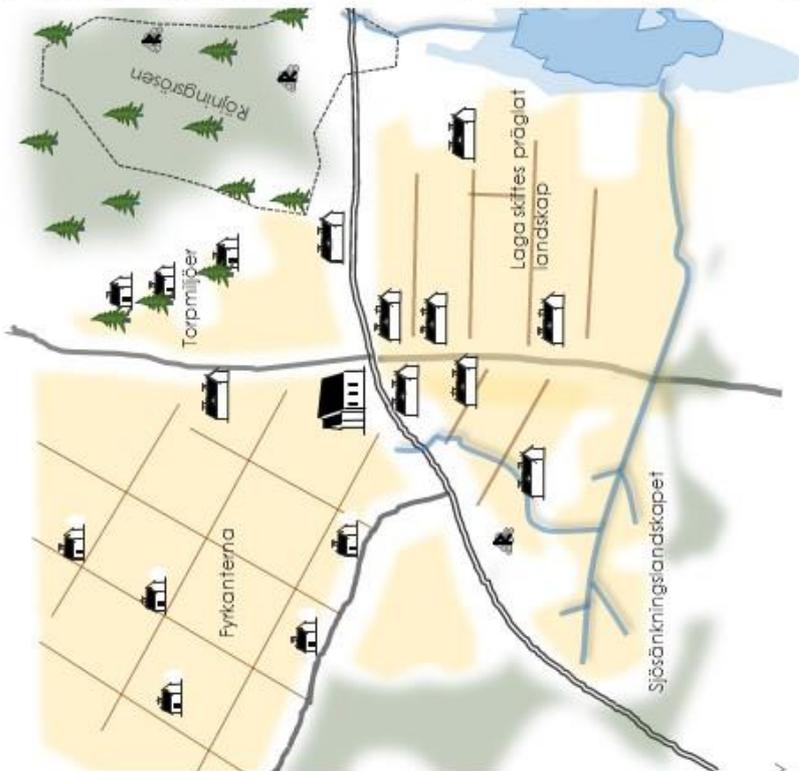
Riksintresse för kulturmiljövård Torsås [G 15] (Västra Torsås sn)

Motivering:
Laga skifteslandskap runt före detta kyrkplats med bebyggelse från det sena 1800-talet.
(Fornlämningssmiljö).

Uttryck för riksintresset:
Ett öppet odlings- och beteslandskap som främst präglats av det sena 1800-talets stordrift och senare tids stenröjning. Den gamla bykärnans läge vid den medeltida kyrkplatsen är tydlig med några vägar i sträckning från sent 1700-och tidligt 1800-tal. Området har fornlämnningar främst från bronsåldern.

Ett urval riktlinjer:

- Stenmurar och brukningsvägar har ofta lokaliserats till fastighetsgränser och är betydelsefulla för upplevelsen av lagaskifteslandskapet. Brukningsvägar som ramar in "Fykanterna" har en avgörande betydelse för förståelsen av områdets rationella jordbruksbakgrund. Borttagning av landskapselement som brukningsvägar och stenmurar kan innebära påtaglig skada. Området har viss tillgång till vidare utveckling vad avser bebyggelseutveckling. Det huvudsakliga är att dessa sker med respekt för den bebyggelsestruktur som dominerar inom olika delar av området samt anpassar ny bebyggelse i skala och form, till den befintliga. Den samlade och variationsrika byggeggelsen öster om Torsås kapell kan kompletteras med enstaka byggnader under förutsättning att siktlinjer mot fringliggande värdeområden (se kartor) respekteras.
- Fykanterna är ett utmärkande karaktärsdrag hos riksintresset. Här bör inte ny bebyggelse etableras som konkurrerar med småbrukssmiljöerna.
- Bebyggelsestrukturen i laga skifteslandskapet i den sydöstra delen av byn kännetecknas av en spridd bebyggelse, främst lokaliserad i de östra delarna av skiftena. Enstaka nyfästskott av bebyggelse är lämplig om man följer samma lokaliseringsprinciper. Särskilt de sydöstra delarna har god tillgänglighet.

1. Odlingsslandskapet i Torsås präglas av 1800-talets skiften och nyodlingar. Delar av utmarken fick ligga till grund för potatisodlingar för brännvins-tillverkning på de s.k. Fykanterna.
2. Torsås kapell 1920-tal. 1800-talets expansiva utveckling skapade ett behov av åter resa en kyrka.
3. Bebyggelsen är huvudsakligen från 1800-talet och är en viktig markör för den jordbruks- och samhällsutveckling som ägde rum under århundradet. Johansro i Torsås.

BAKGRUND

RIKSINTRESSEPROJEKTET

Länsstyrelsen i Kronobergs län arbetar, sedan 2008, med att förbättra informationen kring länets kulturmiljöer av riksintresse. Tjugosju riksintressen har hittills fördjupats, och två utredningsområden – Hohult i Uppvidinge kommun och Ängsfruktodlingarna i Tingsryd kommun har utretts och av Riksantikvarieämbetet beslutats som riksintressen. Parallellt med framtagandet av kunskapsunderlag har även tre intervjuundersökningar genomförts med länets kommuner angående hanteringen av dessa områden. Undersökningarna har visat att kommunerna generellt upplever eller har upplevt svårigheter i samband med planering inom riksintressanta kulturmiljöer. Man har därför efterfrågat förtydligande av riksintressenas motivering, värdekärnor och avgränsning. Genom intervjuundersökningarna upprättades även en prioriteringslista över länets mest utsatta riksintressen.

Under åren 2015–2017 genomför konsultföretagen KMV forum, Bäckaby Landskap och WSP group fördjupningar för sammanlagt fjorton riksintressen på uppdrag av Länsstyrelsen. Dessa fjorton utgör de resterande riksintressena i länet som ännu saknar fördjupade underlag. Arbetet utförs efter den dialogmodell som har utarbetats och använts av Länsstyrelsen i de tidigare fördjupningsarbetena. Modellen lägger fokus på en dialog mellan stat och aktuella kommuner, och fördjupningen framställs muntligt för folkvalda och tjänstemän vid respektive kommun. Utöver den muntliga presentationen tas också en skriftlig rapport samt en affisch fram, där riksintressets värden på ett kondenserat sätt presenteras tillsammans med de riktlinjer som utredningen resulterat i.

Fördjupningen utgår från Riksantikvarieämbetets motivtext och befintligt källmaterial. Användningen av bilder och kartmaterial är central i Länsstyrelsens presentationsmodell, och syftar till att förbättra dess pedagogiska kvalitet. Föreliggande rapport baseras på den muntliga presentationen, och utgör den skriftliga redovisningen av den fördjupade beskrivningen.

VAD ÄR EN RIKSINTRESSANT KULTURMILJÖ?

Kulturmiljövårdens totalt ca 1650 riksintressen spänner över en långs tidsrymd, från forntida boplatsoverråden till efterkrigstidens förortsmiljöer och omfattar ett brett urval av miljöer som innefattar såväl landsbygd som stadslandskap.

De riksintressanta kulturmiljöerna är miljöer där ett betydelsefullt historisk skeende eller företeelse särskilt väl går att utläsa eller uppleva i dagens landskap. Sammantaget ska de ge en bred, nyanserad och övergripande bild av samhällets historia och de ska belysa ett brett spektrum av tidsperioder, utvecklingskedan och händelser som har varit av betydelse för samhällsutvecklingen.

Det är sammansatta miljöer där landskapet, bebyggelse av olika slag, kommunikationsstrukturer eller andra fysiska uttryck tillsammans bildar en komplex helhetsmiljö.

Riksintressen för kulturmiljövården är områden som förändras i takt med samhällsutvecklingen, men där de kulturhistoriska värdena ska utgöra en särskilt tungt vägande aspekt vid beslut om ändrad markanvändning. Dessa områden bär på resurser och möjligheter som inte bara ska skyddas från skada, men också tas tillvara som de resurser de är i samhällsutvecklingen. Hushållningsbestämmelserna utgår från att olika aktörer genom god planering och hänsyn så långt möjligt ska hushålla med mark- och vattenområden och den fysiska miljön i övrigt.

Miljöbalkens hushållningsbestämmelser

Hänsyn till kulturmiljöer av allmänt intresse och av riksintresse regleras i de s.k. hushållningsbestämmelserna i 3 och 4 kap. miljöbalken (1998:808). Bestämmelsernas syfte är att ge stöd i avgörandet av hur mark- och vattenområden ska användas, och reglerna ska tillämpas så att en god hushållning främjas.

Bestämmelserna om 3 och 4 kap. miljöbalken aktiveras endast vid *ändrad* markanvändning, och kan därför inte användas för att upphäva en pågående verksamhet. De ska tas i beaktande vid vissa beslut eller tillståndsprövningar enligt bl.a. plan- och bygglagen och miljöbalken.

Miljöbalkens 3 kapitel 6 § avser sådana kulturmiljöer som anses särskilt värdefulla från en nationell synpunkt och som därför ska skyddas mot åtgärder som *påtagligt* kan påverka eller skada områdets karaktär. Uttrycket *påtagligt skada* avser sådana åtgärder som kan ha en bestående negativ inverkan eller tillfälligt ha en mycket stor negativ inverkan.

6§ Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt som möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter skall särskilt beaktas. Områden som är av riksintresse för naturvärden, kulturmiljövården eller friluftslivet skall skyddas mot åtgärder som avses i första stycket.

UTGÅNGSPUNKTERNA I TORSÅS

I Alvesta kommun finns åtta kulturmiljöer av riksintresse. De är framförallt lokaliserade till de västra delarna av det gamla folklandet Värends centralbygd, från Västra Torsåker i söder till Lyåsa i norr. Odlingslandskapet och bebyggelsemiljöerna är bärande karaktärsdrag i de flesta av Alvesta kommuns riksintressen och i flera framträder fornlämningsbilden som ett viktigt kompletterande värde som ger landskapet och bebyggelsen ett betydande och ett lätt avläsbart tidsdjup.

Länsstyrelsen har beställt en fördjupning av riksintresset Torsås då man upplever ett behov av att förtydliga miljöns riksintressanta värden. I området finns skäl att tro på ett visst exploateringstryck. Området upplevs som en attraktiv boendemiljö och ett fördjupat kunskapsunderlag skulle bland annat ha stor betydelse vid bygglovsförfrågningar.

PLANLÄGE, PROGRAM OCH ÖVRIG LAGSTIFTNING

Alvesta kommuns översiktsplan antogs 2008. I den formuleras följande viljeinriktning:

” För samtliga riksintresseområden för kulturminnesvård anges aktivt bevarande. Områdena ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada kulturmiljön. För kulturvärdenas säkerställande hänvisas till riktlinjerna i länets och kommunens kulturmiljöprogram. För samtliga riksintresseområden gäller kulturadaptat jord- och skogsbruk, vård av fornlämningar/gravfält där sådana finns, vård av befintligt bebyggelsebestånd och anpassning av ny bebyggelse. Vid ökat bebyggelsetryck i riksintresseområden för kulturminnesvård bör områdesbestämmelser inrättas till skydd för de med skyddsvärda delarna.”

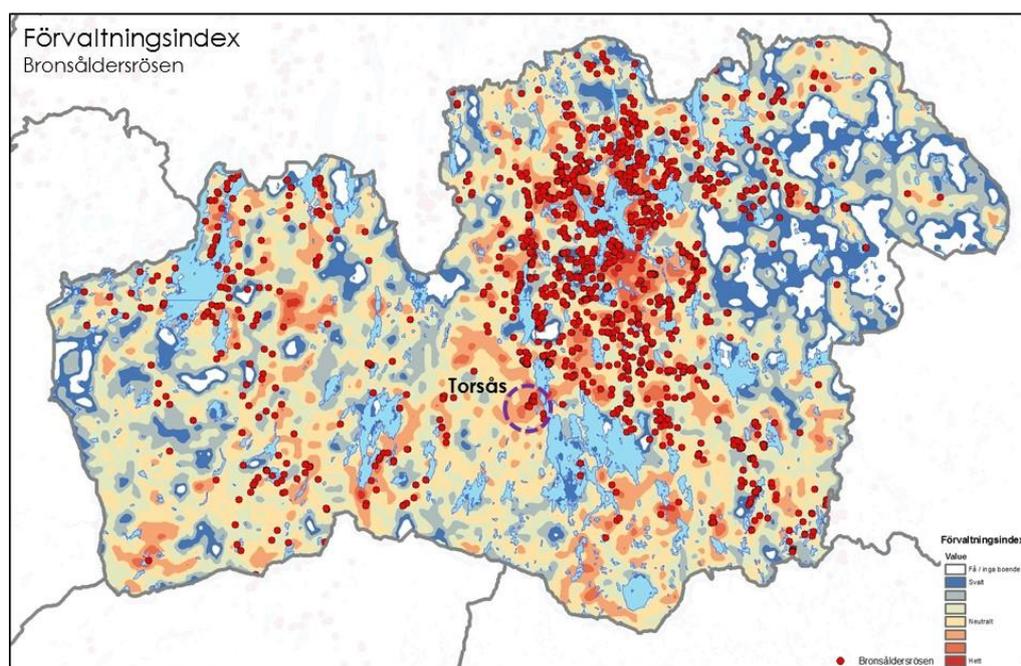
Vidare sägs att: ”Generellt bör bebyggelseutvecklingen ske med hänsyn till det karaktärsdrag som finns i de olika orterna och områdena. Genom att i förnyelsen uttrycka kontinuitet och kontakt med det förflutna berikas boende- och arbetsplatsmiljöerna med egenskaper som bidrar till hög livskvalitet.”

Området är förstuds med i Länets kulturmiljöprogram (<http://www.lansstyrelsen.se/Kronoberg/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/kulturmiljoprogram/alvesta/Pages/torsas.aspx>), liksom i kommunens ”Vårt att vårda” (Alvesta kommun, 1994). I dessa ges en mer djupgående beskrivning av riksintressets kulturhistoria.

Torsås berörs inte av kommunens Lis-plan och anses i dess vindkraftsplan från 2010 olämplig för vindkraft.

KULTURHISTORISK ANALYS

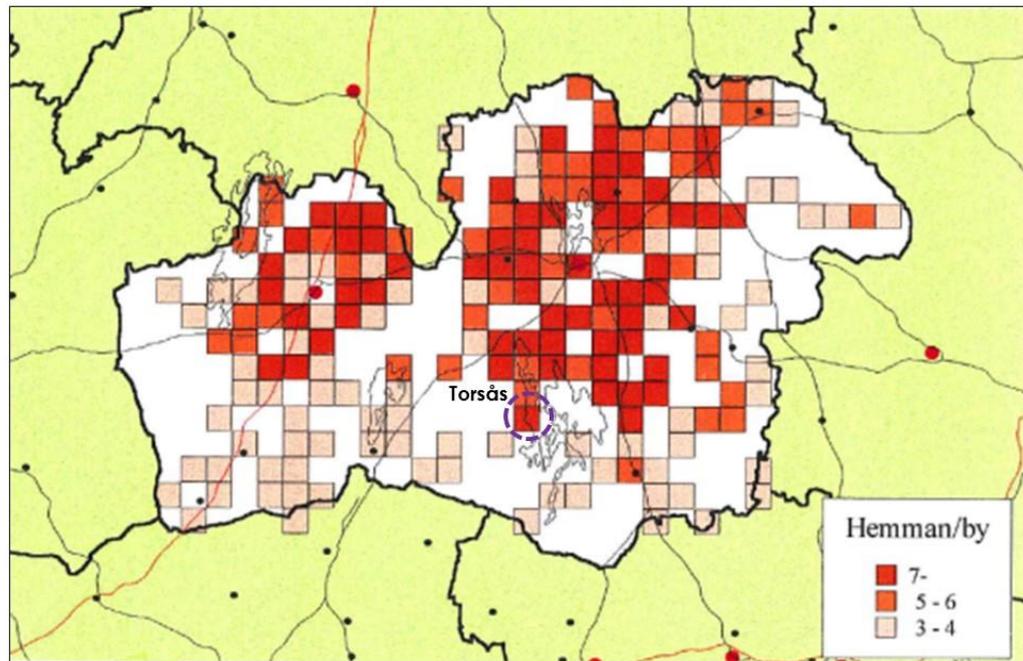
DEN REGIONALA SKALAN: VÄRENDIS CENTRALBYGDER OCH RANDMILJÖER

Bronsåldersrösenas utbredning (röda punkter) i relation till nutida utvecklingstendenser i Kronobergs län idag (Brun= starkare utveckling). Källor: Raä/Fmis, Scb, Länsstyrelsen

Kronobergs län kan delas in i centrala områden respektive randområden baserat på en rad olika faktorer. Dit hör exempelvis befolkningsutveckling och bebyggelsestäthet. Delvis hänger dessa skillnader förstås samman med avståndet från länets centralorter och möjligheterna till försörjning och kommunikation. Ändå förefaller det som om olikheterna mellan de centrala områdena och de mer perifera går tillbaka på förhållanden som kan följas långt tillbaka i tiden, långt före det att Växjö, Alvesta och Ljungby etablerades.

Ett exempel på det är bronsålderbygdens utbredning som att döma av lokaliseringen av registrerade gravrösen i östra delen av länet bredde ut sig mellan och kring de stora sjöarna, dvs inom ett område som i stort sett sammanfaller med de

Bystorleken i antalet hemman beräknat utifrån äldre ekonomiska kartan Källor: Stefan Höglin, 1998, och där citerade källor.

delar av länet som också idag uppvisar starkare utvecklingstrender. I väster är tendensen inte lika tydlig, men lägger man på jämförbart material från järnåldern blir saken lika klar. Den förhistoriska bygden hade sin huvudsakliga utbredning kring de övre delarna av Lagan, öster om Bolmen. Dessa två områden kom under tidig medeltid att utkristallisera sig som kärnbygder i de två folklanden Varend i öster och Finnveden i väster. En av orsakerna till dessa omständigheter är förstås de begränsningar/möjligheter som definierades av de naturliga villkoren. Förutsättningarna för att kunna försörja fler människor med hjälp av jordbruk var helt enkelt större i kärnbygderna. Detta skulle i historiskt också visa sig genom olika inriktning i den agrara produktionen där boskapsskötseln hade en något starkare ställning i de perifera områdena medan åkerbruket i gengäld hade en starkare profil i centralbygden. Följaktligen gav detta också utrymme för att bebyggelsen skulle växa till större byar, medan ensamgårdar och småbyar kom att dominera bebyggelsebildningen i randbygden. Än idag kan dessa skillnader utläsas i det agrara landskapets karaktär. Förutom att odlingslandskapet generellt sett är mer småskaligt så är det också i periferin man finner fragment av de tidigare så omfattande fodermarkerna äng och hage.

Relationen mellan centrum och periferi södra Småland kan därför vara en relevant aspekt att förhålla sig till när det gäller att förstå skillnaderna mellan de kulturmil-

jöer som är föremål bevarande och värdering. Inte minst gäller detta frågan om representativitet och innehåll i de berättelser som man kan förvänta sig att de olika områdena belyser.¹

Bronsåldersröset ”Resers hög”. Foto: Stefan Höglin, 2016

Torsås ligger vid den sydvästra gränsen i det som i äldre tider utgjorde Värends centralbygder. Utsikten från byn och Torsåkers kapell ut över skogslandskapet i väster ger en tydligt visuell upplevelse av detta förhållande.

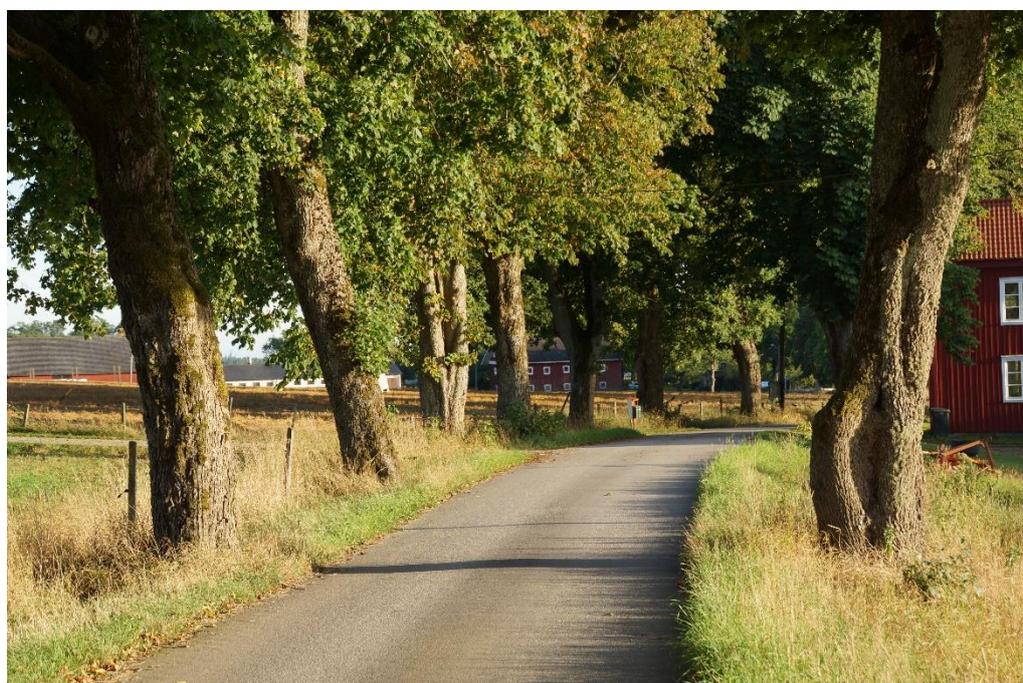
---

¹ Stefan Höglin, 1998.

DEN LOKALA SKALAN

LANDSKAPET IDAG

Riksintresset innehåller jordbruksmarkerna och bebyggelsen till byn Torsås som tidigare också utgjort sockencentrum i Västra Torsås socken. Här finns flera levande jordbruksföretag och följaktligen är byn i sin helhet präglad av sin agrara bakgrund. Dess särprägel hänger samman med en rad av företeelser som präglat Kronobergs jordbruks- och landskapshistoria och som här förekommer i koncentrat.

Askallé nordväst om byn med Magasinet i bakgrunden. Foto: Stefan Höglin, 2016

Geografiskt präglas Torsås av en topografi med stora höjdskillnader i ett i övrigt skogsdominerat landskap. Geologiskt är området relativt okomplicerat och består i huvudsak av morän. Byns jordbruksmarker ligger lokaliserade på södersidan av en höjd med en vid utsikt mot skogslandskapet i söder och väster. Moränen är i huvudsak blockrik vilket i byns östra delar resulterat i röjningsanläggningar som murar och rösen. I de västra delarna saknas i stort sett stenmurar och rösen. I stället ska röjningssten ha hamnat i de regelbundna brukningsvägar som löper regelbundet i området. På de lägst liggande partierna återfinns organogena jordar, som utgjort sjöbotten till den sänkta sjön Byasjön (se nedan). Läget över högsta kustlinjen har inneburit att moränen i stort sett är intakt sedan den avsattes under istiden. Här liksom på andra håll på sydsvenska höglandet har markens potential som jordbruksmark hängt samman med möjligheterna röja jorden från sten. Stenröjningsarbete i form av odlingsrösen från olika tider, stenmurar och brukningsvägar från 1800-talet bär karaktärsgivande vittnesbörd om detta, även om detta inte är lika påfallande som på andra ställen.

FORNLÄMNINGSBILDEN

Fornlämningarna i Torsås är inte som på många andra platser i länet med liknande kulturhistorisk bakgrund särskilt framträdande i landskapsbilden. Det fornlämningar som finns är däremot viktiga för förståelsen av bakgrunden till den bebyggelsestruktur och markanvändning som präglar byn idag.

Fornlämningarna består framför allt av gravanläggningar från bronsåldern men sannolikt också från järnåldern. De utgörs främst av rösen i skogsmark såväl som på impediment i odlingslandskapet. Ett innehåller rester av en hällkista. En mindre gravgrupp med 3 runda stensättningar finns också i området. En analys av skifteskartorna från 1700- och 1800-talen visar dock att antalet fornlämningar varit betydligt större men att åtskilliga rösen och andra anläggningar på det som idag är åkermark röjts bort under framför allt 1800-talet.²

I ett större sammanhang representerar fornlämningarna av allt att döma en eller flera bosättningar som utgjort den yttre gränsen för den förhistoriska bygden i dessa delar av Småland. Först under medeltid skulle bosättningsmönstret också komma att omfatta bygderna i söder och i väster.

Fakta: Gravrösen från bronsåldern

Under bronsåldern uppfördes monumentala gravar av sten, ofta över 20 meter i diameter. De stora rösen anses i allmänhet ha anlagts under äldre bronsåldern (1800 – 1500 f. Kr) och innehåller inte sällan också en kista av sten. Gravformen kan sägas vara en fortsättning av den sena stenålderns tradition där stora hällkistor ibland täcktes av ett röse. De monumentala bronsåldersrösen har ofta placerats i väl exponerade lägen i terrängen som på krönet av höjder. Där har de kunnat tjäna som markörer av ett territorium. Rösenas roll i människors religiösa vardagsliv ska dock inte underskattas, vilket undersökningar i Räppe utanför Växjö visar. Här visar vältrampade s.k. hålvägar att gravarna varit regelbundet besökta under lång tid. De mindre rösen har ofta andra lokaliseringar i landskapet och anses vara yngre än de stora. Östra Kronobergs centralbygder är det område i Sverige med överlägset flest antal bronsålder rösen. Det hänger förstås samman med att här finns gott om sten, men framför allt har här tidigt funnits en rikt utvecklad bebyggelse- och samhällsstruktur tidigt.

Många av gravanläggningarna är knutna till ett mycket omfattande område med fossil åkermark som sträcker sig två kilometer i den nordöstra delen, delvis in i Skatelövs socken. Denna ligger huvudsakligen i skogsmark. Området innehåller

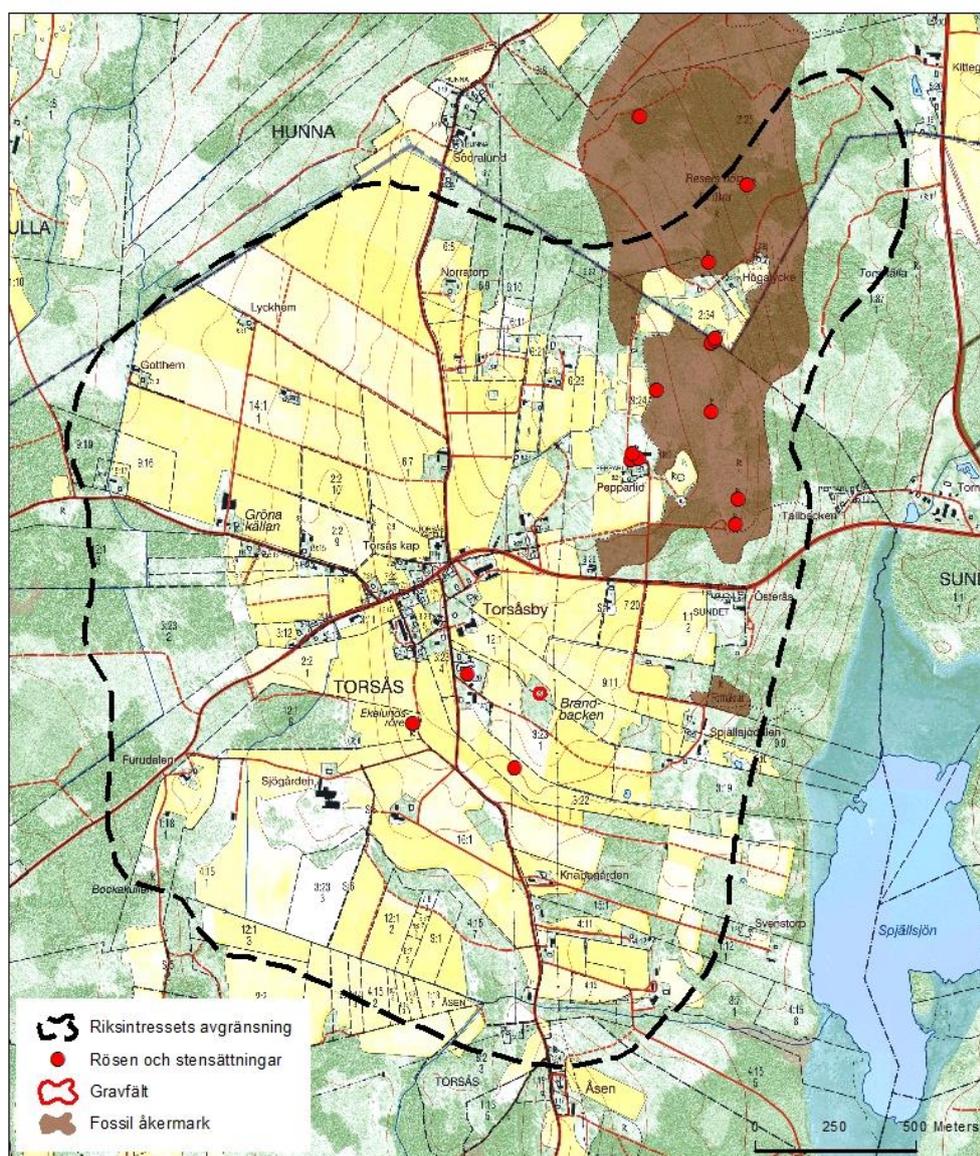
---

²Knutsson, K.

Torsås – fördjupad beskrivning av en kulturmiljö av riksintresse – Länsstyrelsen i Kronobergs län 2016

flera hundra odlingsrösen men också andra lämningar efter agrar verksamhet. Åtminstone delar av denna övergivna odlingsmark är sannolikt förhistorisk och kan gå tillbaka till bosättningarna under bronsåldern.

Fornlämningarna inom riksintresset. Källa: Lmv, Raå/Fmis. Kartproduktion: Stefan Höglin, 2016

LANDSKAPS- OCH BEBYGGELSEUTVECKLINGEN I KORTHET

Torsås förhistoriska utveckling är inte helt tydlig. Fornlämningarna talar emellertid för att området var lika attraktivt för bosättning som på de flesta andra håll inom Värends centrala delar under bronsålder och äldsta järnåldern. De omfattande arealerna med fossil åkermark i form av röjningsrösen vittnar sannolikt om ett brukningsätt som ibland karaktäriserats som en form av gräsmarksbruk. Detta har byggt på att stora områden (större än de delar som bevarats till idag) brukats samtidigt antingen som åker, äng eller betesmarker. Det var ett, ytmässigt sett, rörligt jordbruk där åkrarna endast brukades under korta perioder och därefter under långa tider fick ligga i träda och då fungera som ängs- eller betesmark. Möjligen har denna form av extensiva jordbruk varit verksamt under hela den förhistoriska perioden. Hur Torsås varit bosatt under yngre järnåldern är dock oklart. Som på så många andra platser i Varend saknas fornlämningar som entydigt kan knytas till denna period.

Bronsåldern 1500
f. Kr.-500 f. Kr.

Järnåldern 500 f.
Kr.-1050 e. Kr.

Medeltid

Skattebönder var fria bönder, frälsebönder var landbor under någon adelsman och kyrkobönder landbor under kyrkan.

Utsnitt från Storskifteskartan från 1791. Källa: Lantmäteristyrelsens arkiv, Lmv.

Sockencentrat Västra Torsås nämns första gången 1288 och bestod då av en träkyrka med sakristia i sten. Kyrkan revs helt eller delvis och ersattes med en skeppformig träkyrka 1730.³ Sjalva byn nämns första gången på slutet av 1300-talet i samband med ett antal gårdstransaktioner. Bland annat ägdes ett hemman av Arvid Trolle på Bergkvara. Byn hade redan vid medeltidens slut vuxit till att omfatta nio hemman. Av dessa brukades fem av skattebönder, tre av frälsebönder och ett av en kyrkobonde. Dessutom var samtliga delägare i en utjord. Allt talar för att gårdarna var de samma som de hemman som räknas upp i skifteshandlingarna på 1700- och 1800-talet, och som fortfarande

utgör basen i byns gårdsstruktur. Dessa var Östergården, Turagården, Storegården, Hinsegården, Klockaregården, Knapagården, Sjögården, Kvarnagården (el.

³ Också kyrkan från 1730 revs i samband med att sockencentrat flyttades och en ny kyrka uppfördes i Lönashult, längre västerut i socknen. 1929 uppfördes emellertid ett kapell på samma plats där dyrkan alltid legat. Ullén, Marian, 2006.

Sporrekvarn) och Stommen (dvs den gamla Prästgården). Till dessa kom Pepparlid i norr, ett kronans Pipareboställe, som utgjorde en egen enhet men ingick i samma skifteslag som Torsås. Vid storskiftet 1784 (utmarken) respektive 1791 (inägorna) utgjorde dessa hemman skifteslag men flera hade redan då fler brukningsenheter. Knapagården bestod exempelvis av två gårdar, liksom Östregården och Turagården.

Landskapet före
den agrara
revolutionen

Vill man få en uppfattning om hur landskapet tedde sig för dessa nio hemman under medeltid räcker det med att titta på Storskifteskartorna från slutet av 1700-talet eftersom markanvändningen endast marginellt förändrades under denna period. I själva verket var det först med laga skiftet på 1830-talet, och den jordbruksförändring som skulle följa, som de medeltida principerna reformerades. 1700-talets odlingslandskap är därför också viktig som en ålderdomlig kontrast till den landskapsomvandling som skulle komma och som i hög grad fortfarande präglar landskapet i Torsås.

Inägo- och
utmarkssystemet

Med sina nio gårdar utgjorde Torsås en relativt stor by med småländska mått mätt. Gårdarna låg på en gles rad från nordöst till sydväst med Sjögården längst i sydväst intill den då ännu existerande Byasjön. Stommen (den gamla prästgården) låg avsidet de andra hemmanen och hade sina inägor för sig. Gårdarna låg invid gränsen till *utmarken* dvs byns betesmarker, dit man kunde leda boskapen via fågator från respektive gård. Utmarken var allmänning fram till storskiftet 1784 då den delades upp, sannolikt som en följd av skogens ökade ekonomiska betydelse. Öster om gårdarna låg *inägorna* med åkrar och betydande arealer med slättermark. Troligen under medeltiden hade alltså ett extensivt jordbruk ersatts med ett inägo- och utmarkssystem med permanent odlade åkrar.⁴ I dessa delar av Småland var det vanligt att man odlade korn och vårråg inom ramen för ett s.k. *ensäde*, dvs en intensiv odlingsform utan träda vilket krävde att man årligen tillförde gödsel.

Jordbrukets och bebyggelsens omvandling på 1800-talet och 1900-talets början

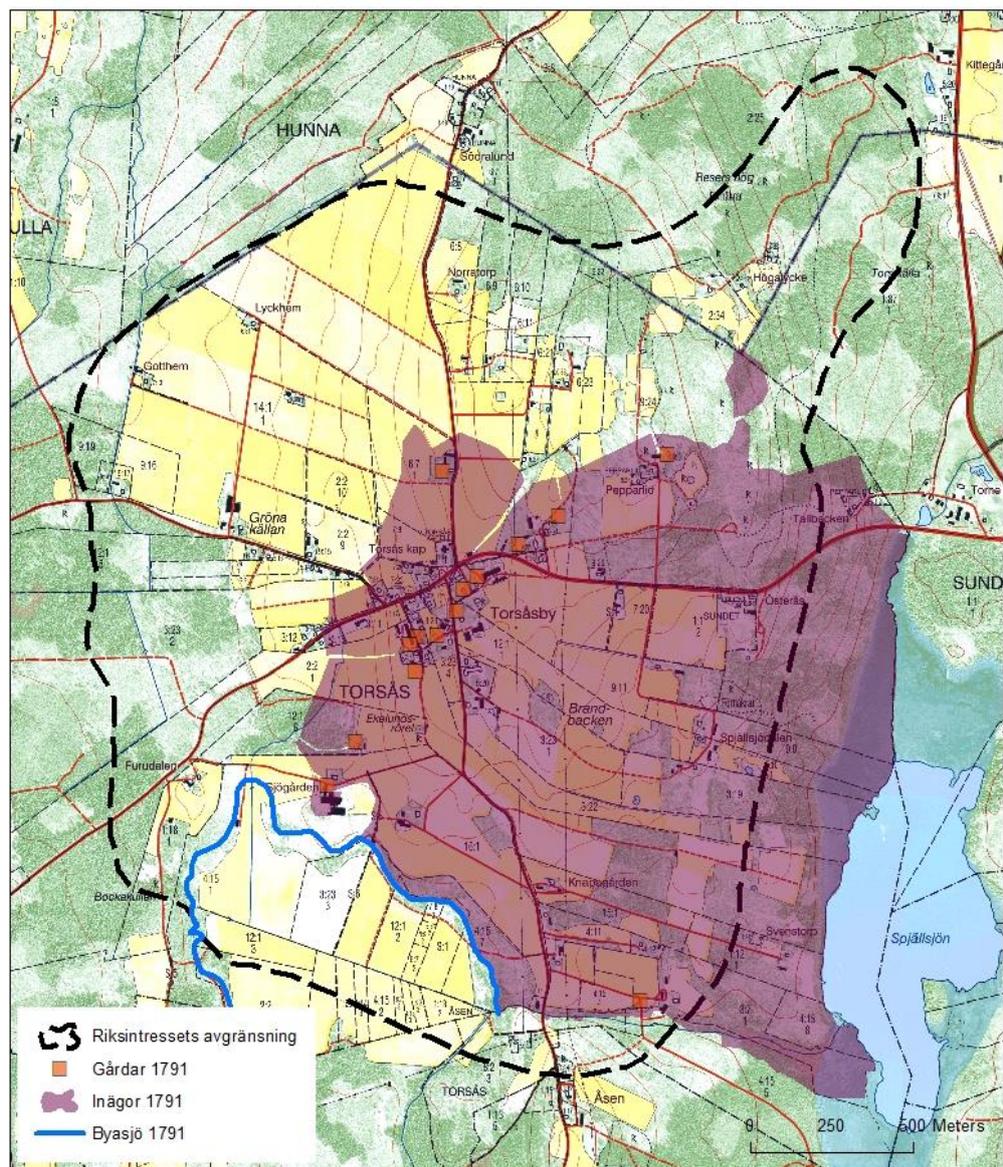
På 1830-talet skulle en process inledas som i många avseenden skulle revolutionera markanvändningen i Torsås. Processen innehåller tre företeelser som alla haft viktiga effekter på jordbrukssamhället och landskapet i Kronobergs län i allmänhet och i Torsås i synnerhet. Laga skiftet, införandet av nya odlingsystem och grödor, sjösänkningar och utdikningar.

Laga skiftet

Laga skiftet inleddes 1835 och omfattade samtliga nio hemman samt Pepparlid. Sedan andra hälften av 1700-talet fanns det i praktiken fler brukningsenheter än det fanns hemman. Vid storskiftet bestod exempelvis hemmanet Knapagården av

⁴ De senaste rönen kommer från undersökningar gjorda i norra Småland, Ydre kommun. Andersson, H. (red) & Widgren, M. (red), 2016, s 77 ff.

två gårdar, liksom Östregården och Turagården. Storegården betecknades med endast en gård men ägdes av fem delägare. Vid ingången av laga skiftet berördes därför dubbelt så många delägare som det fanns hemman. Knapagården hade exempelvis fyra, och senare fem, delägare. Som en följd av detta formaliserades delningen av flera hemman när skiftet var genomfört genom s.k. åbodelningar dvs hemmansklyvningar. Detta skulle också komma att innebära att flera av dessa senare skulle genomföra ytterligare laga skiften.

Effekten av 1800- och 1900-talets uppodlingar i förhållande till 1700-talets landskap.

Källa: Lmv., Kartproduktion: Stefan Höglin, 2016

Utflyttningar

Skiftet fick bland annat till följd att flera gårdar fick flytta ut till nya tomter. Det har i detta sammanhang inte gått att spåra omfattningen av detta eller exakt vilka gårdar som ålades med flyttningsplikt, men vad man kan konstatera är att inget hemman fick samtliga sina brukningsenheter utflyttade. Detta innebär att de gamla

bytomterna, med något undantag, fortsatte att vara bebodda samtidigt som enskilda brukningsenheter faktiskt blev anvisade nya gårdslägen. I vissa fall kunde dessa ligga så långt bort som flera kilometer. En av Knapagårdarna flyttade exempelvis till byns gamla utjord vid Linnekärr ca tre kilometer från sin gamla tomt (som idag ligger öde). Resultatet av bebyggelseförändringarna blev alltså inte så dramatiska. Torsås är härvidlag tämligen typisk för Kronobergs län generellt. Den utflyttning som ändå skedde liksom etableringen av ett antal torp under 1800-talet medförde en relativt omfattande nyodling. Detta skedde främst genom att den gamla ängsmarken i de östra och norra delarna lades under plog.

Skiftet medverkade starkt till att jordbruket kunde moderniseras, bland annat genomfördes nya odlingsystem, som ett tidsenligt växelbruk med nya grödor och foderväxter. En förutsättning för detta var förstås att gårdarna fick sina ägor utlagda så att de kunde brukas var och en för sig i en så samlad arrondering som möjligt utan att man behövde ta hänsyn till byalaget i övrigt. De nya ägorna röjdes fria från sten från gamla odlingsrösen och ett och annat bronsåldersröse och användes i de stenmurar som kom att omge de nya skiftena. Denna individualisering banade också vägen för en ny typ av jordbrukare; entreprenören eller industriidgaren, som kom att bli det nya jordbrukssamhällets överklass. På få andra ställen i länet kan detta exemplifieras så tydligt som Johan Petterssons eller ”Rättarepetterns Johan” tid som jordbrukare i Torsås och de spår som han efterlämnade.

Nyodlingar

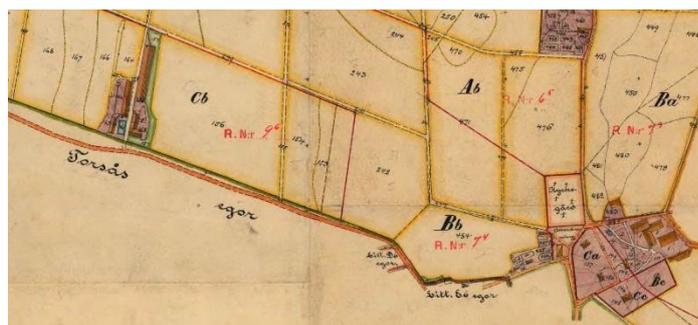
Jordbrukets modernisering

Jordbruksentreprenören

Fyrkanterna och Bränneriet

Johan Pettersson har beskrivits som vad vi idag skulle kalla en entreprenör. I 25-årsåldern gifte han till sig en del i Östregården. När dess mangårdsbyggnad brann köpte han grannfastigheten Turagård där han lät uppföra ett herrgårdslignande hus (Johansro) med två flyglar, samt en mindre park. Den ena flygeln inrättades till drängstuga och den andra till handelsbod. Efter att även ha köpt in Hinsegård och Stommen blev Johan byns överlägset största markägare och kom i besittning av de stora, skogbeväxta, utmarkerna väster om byn. Av dessa lät han omvandla över 50 ha till produktiv åker genom skogs- och stenröjning. Stenen använde han sig av till att anlägga raka brukningsvägar så att åkermarken kom att delas in i regel-

Bränneriet i det övre vänstra hörnet. Utsnitt från lagaskifteskartan över Östregården, 1907. Källa: Lantmäterimyndigheternas arkiv,

bundna kvarter, än idag kallade ”Fyrkanterna”. Här odlades korn och potatis som fungerade som insatsvaror i det Brännvinsbränneri som han lät anlägga ca en kilometer väster om byn. Här hade han

också uppfört ladugårdar för uppfödning av oxar som göddes med restprodukterna från brännvinstillverkningen. Johans jordbruks- och fabriksverksamhet sysselsatte åtskilliga personer och nyodlingen väster om byn var särskilt viktig som beredskapsåtgärd under nödåren på 1860-talet.⁵ Tillverkningen av brännvin ska ha lagts ner på 1880-talet efter att man blivit påkomna med falskbränning och belagda med dryga böter, men uppgifterna är osäkra. På en karta från 1907 förefaller hela fabriksanläggning intakt.⁶ Efter Johan Petterssons död 1907 styckades flera av ”Fyrkanterna” av till småbruk, möjligen på 1910- eller 1920-talet, bland annat själva bränneriet. Gårdsnamn som Lyckhem, Solhem, Gotthem och Tomtebo, liksom den enhetliga arkitekturen antyder att dessa etablerats samtidigt, möjligen med hjälp av egnahemslån. De är hur som helst viktiga representanter för den småbrukarrörelse under 1900-talets första decennier, som på många håll kom att utgöra den sista årsringen i landsbygdens gårdsexpansion.

Med Johan Pettersson nyodlingar fördubblades arealen åker i Torsås by. Ytterli-

Flygbild från söder. ”Fyrkanterna” ligger i bildens övre del. Källa: Länsstyrelsen

gare jordbruksmark skulle man frigöra genom torrläggningen av Byasjö, en åtgärd som tillsammans med sjösänkningar och utdikningar av mossar blev mycket vanliga i Kronobergs län.

Sänkningen av Byasjön

Byasjön ska ha sänkts första gången på 1800-talet i syfte att kunna skörda sjöfoder.⁷ Att helt torrlägga och odla upp sjön blev aktuellt först på 1880-talet men

⁵ Björnshög m.fl.

⁶ Laga skifteskartan över Östregården, Västra Torsås, 1907

⁷ Severinsson, 1996, 174 ff.

flera förhinder gjorde att planerna kunde realiseras först på 1920-talet.⁸ Framst var det problemen med att kunna reglera vattennivån för de kvarnar och vattenverk som låg längs med det vattendrag (Tornebäcken,) som avvattnade sjön. Saken blev så småningom en fråga för domstolsförhandlingar. Delägarna, vilka omfattade de flesta gårdar i byn, fick dock till slut rätt att torrlägga sjön. När denna väl kom att odlas upp på 1930-talet kom byns totala åkerareal öka med ytterligare 1/3-del. Till skillnad från de flesta andra sänkingsföretag blev sänkningen av Byasjön en lyckad åtgärd och utnyttjas än idag, främst för foderproduktion.

Flygbild från norr med det av laga skifte präglade landskapet öster om byn och den torrlagda och uppodlade Byasjön i söder (övre bildkant). Källa: Länsstyrelsen

⁸1924 enligt SMHI/Svenskt Vattenarkiv, 1995, s. 102.

1800-talets och det tidiga 1900-talets landskapsomvandlingar - Laga skiftet och sjösänkningar

Under 1700-talet och 1800-talet ökade behovet av att reglera användningen av det som tidigare varit gemensamma nyttigheter. Detta var i sin tur ett resultat av en ökad efterfrågan på naturresurser i form av virke, betesmark och odlingsbar jord till följd av befolkningsökning och en stigande efterfrågan från växande städer. Behovet av kollektiva insatser i jordbruket, tidigare organiserade inom ramen för byn och dess gemensamma markorganisation, minskade också i takt med framväxten av billig arbetskraft i form av torpare och jordbruksarbetare.

Skiftesreformerna, särskilt under 1800-talet, är en av de mest genomgripande förändringarna som den svenska landsbygden har genomgått under en sådan kort period. Laga skiftesstadgan ersatte Storskiftet och Enskiftet 1827. I Småland genomfördes laga skiftet generellt sett först under 1800-talets andra hälft. Många problem, särskilt delningen av skogen, hade redan lösts via storskiftet. Många sena storskiften var dessutom relativt radikala och minskade framtida behov av ytterligare justeringar. Dess genomförande fick stora konsekvenser för bysamhället både när det gäller landskapet, produktionen och den sociala strukturen. Nyodling och röjning av gamla odlingar var en nödvändig konsekvens av laga skiftet och den därmed förknippade introduktionen av nya odlingsformer (växelbruket). Med krav på utflyttning fick skiftena också stora konsekvenser för bebyggelsestrukturen och det sociala livet, särskilt i de större byarna i centralbygderna. Idag är det just de spridda gårdarna, de regelbundna skiftena, ofta omgivna av stenmurar, som utgör de främsta minnena från skiftesepoken.

Kronoberg är det län som tillsammans med Mälardalslänen fick störst andel av sina sjöar sänkta eller helt torrlagda i hela landet. Avvattning av sjöar och våtmarker för att vinna ny jordbruksmark har pågått sedan åtminstone 1700-talet i Sverige. Först under 1800-talet, och särskilt dess senare del, blev sjösänkningarna mer allmänna. Intensivast var verksamheten under på 1910- och 1920-talen, men pågick ända in på 1950-talet och senare. Orsakerna till ökningen var flera. Den allmänna tekniska utvecklingen inom jordbruket ökade möjligheterna att odla upp organogena jordar. Detta var särskilt viktigt i Småland där möjligheterna till nyodlingen var begränsade och kostsamma p.g.a. den många gånger stenrika moränen. Utvecklingen av sprängtekniken var en annan viktig faktor i sammanhanget. Motståndet mot utdikningarna kom vanligen från de som hade intressen i vattenkraften nedströms sjöarna, som kvarnar och andra vattenverk. I takt med att ångkraften tog över som energikälla försvagades motståndets argument i samband med de många konflikter som uppstod. En annan viktig faktor var statsmakten som genom olika bidrag och låneverksamhet gynnade dikningsföretagen.

BEDÖMNING

MILJÖNS RIKSINTRESSANTA VÄRDE

Torsås by uppvisar många drag som är typiska och representativa för den småländska agrarhistoriska miljön. Särskilt gäller detta de uttryck som representerar 1800-talets jordbruks- och samhällsutveckling, där bland annat laga skiftet banade vägen för individuella initiativ i form av ett industriellt lantbruk, och där ”jordhunger” tog sig långtgående uttryck i form av en sjösänkning.

Under 1900-talet har flera småbruk etablerats på ”Fyrkanterna” med likartad arkitektur och namngivning. Foto: Stefan Höglin, 2016.

Åtminstone det senare skulle av vår nutid ses som minst sagt extrema åtgärder. I kombination med viss utflyttning av gårdar i samband med skiftet och bildandet av en rad småbruk, både med utgångspunkt i äldre torpmiljöer och som en följd av den industriella jordbruksdriften, framträder bebyggelsemiljön tillsammans med odlingslandskapet som en viktig pedagogisk aspekt av Kronobergs landskapshistoria. I kontrast till 1800-talet landskapsomvandling står uttrycken för det under mycket lång tid framväxta *bylandskapet*. På ett för södra Småland typiskt sätt är många av de äldre gårdstomterna fortfarande bebyggda samtidigt som äldre odlingsformer och bosättningsstrukturer finns representerade av röjningsröseområden och förhistoriska gravanläggningar.

Gårdsbebyggelsen domineras fortfarande av byggnader från 1800-talet som ”Johansro” till höger. Foto: Stefan Höglin, 2016.

FYSISKA UTTRYCK I LANDSKAPET

- Fornlämningsmiljön med bronsåldersrösen och stensättningar på impediment i odlingslandskapet och i skogsmark. Fossil åkermark i skogs- och hagmark.
- Bebyggelsemiljöer med mangårdsbyggnader från 1800-talet, dels lokaliserade efter medeltida principer på samlade bytomter och spridda som ett resultat av laga skiftet. Torp och småbrukarmiljöer från 1800- och 1900-talet.
- Odlingslandskapet med dess skiftesstrukturer, bland annat markerade med stenmurar, brukningsvägar, diken m.m. Av särskilt stor vikt utgör de regelbundna brukningsvägarna som ramar in de s.k. fyrkanterna i byns nordvästra del, samt den ännu brukade f.d. Bysjön.
- Äldre vägstrukturer.
- Kyrkomiljön på den medeltida kyrkoplatsen med 1920-talets kapell.

LANDSKAPSBILD OCH VISUELLA SAMBAND

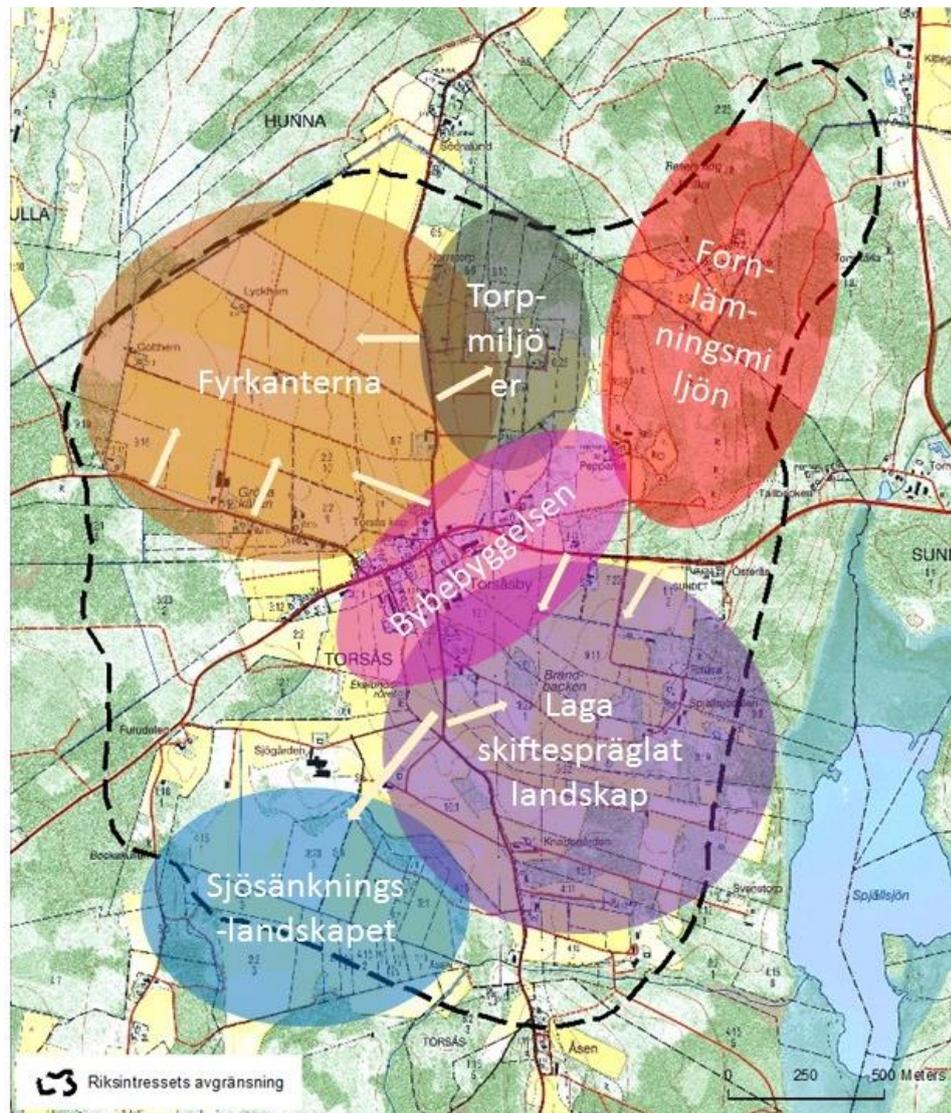
En riksintressant kulturmiljö består i alla de fysiska uttryck - objekt, karaktärsdrag, strukturer, funktioner och visuella samband - som gör den riksintressanta historien läsbar i landskapet. Ett riksintresse kan vara olika känsligt för påverkan på landskapsbilden och på visuella karaktärsdrag, samband och utblickar i miljön. Kulturhistoriskt viktiga utblickar eller visuella samband kan t.ex. vara sådana där miljön är byggd för att synas och dominera landskapet eller där siktlinjer och utblickar har varit viktiga för miljöns funktion. Vissa riksintressen utgörs av sammanhållna ålderdomliga miljöer med få nutida inslag, här kan nya dominerande inslag påverka upplevelsen negativt. Den ledande frågan är: påverkas siktlinjer, skala, sammanhang, rumsligheter, orientering eller andra aspekter av den visuella upplevelsen av miljön på ett sådant vis som inverkar negativt på möjligheterna att förstå och uppleva den riksintressanta miljön? Åtgärder som visuellt dominerar landskapet eller ändrar kulturlandskapets karaktär kan ha en betydande påverkan på en riksintressant kulturmiljö även då åtgärden genomförs utanför området. Samtidigt kan många åtgärder genomföras både inom och utanför riksintresset utan att läsbarheten av dess värden påverkas. De visuella aspekterna av riksintresset Torsås by genomsyrar och ligger till grund för såväl beskrivningen av miljön som riktlinjerna inför framtida hantering. I detta avsnitt beskrivs särskilt viktiga visuella samband i miljön.

”Fyrkanterna” sedda från vägen till Opparyd. Kartbearbetning: Stefan Höglin, 2016.

Torsås by ligger högt i landskapet och från kapellet och dess omgivning ges ett vid blick ut över skogslandskapet. Byns läge i utkanten av vad som en gång utgjorde Värends centralbygder blir här extra tydlig.

Det höga läget skapar också förutsättningar för att man från många platser visuellt kan förstå byns utveckling under 1800- och början av 1900-talet. Så är exempelvis laga skifteslandskapet särskilt tydligt öster om byn, bland annat från den väst-östligt gående vägen mot Torna. Johan Petterssons välplanerade, och av brukningsvägar inramade, nyodling av utmarken dominerar vyn från den norra vägen förbi Stomgården, men också nerifrån den västliga vägen mot Opparyd, längs vilken Brännvinsbränneriet ju låg. Den forna, och numera, sänkta och uppodlade Bysjön dominerar vyn från den södra delen av byn, med Sjöagårds moderna gårdsanläggning i förgrunden.

Principiell bild av Torsås riksintressanta kulturmiljö och viktiga siktlinjer i landskapet.
Kartbearbetning: Stefan Höglin, 2016.

RIKTLINJER

Att ta tillvara ett riksintresse i planering eller projektering handlar dels om att utnyttja värdenas potential för en hållbar utveckling, dels om att förhindra påtaglig skada. En åtgärd får, enligt miljöbalken 3 kap 6 §, inte leda till att riksintresset påtagligt skadas. Samtidigt bär ett riksintresse på resurser och möjligheter som ska tas tillvara i samhällsplaneringen. Följande riktlinjer ger ett antal exempel på hur skada kan undvikas, och miljön vårdas, stärkas och utvecklas:

- Det öppna odlingslandskapet är en förutsättning för möjligheterna att uppleva sambanden i landskapet. Detta gäller särskilt de partier av byn som berättar om de delvis dramatiska landskapsomvandlingarna som ägde rum under 1800- och början av 1900-talet. Överföring av odlingsmark till

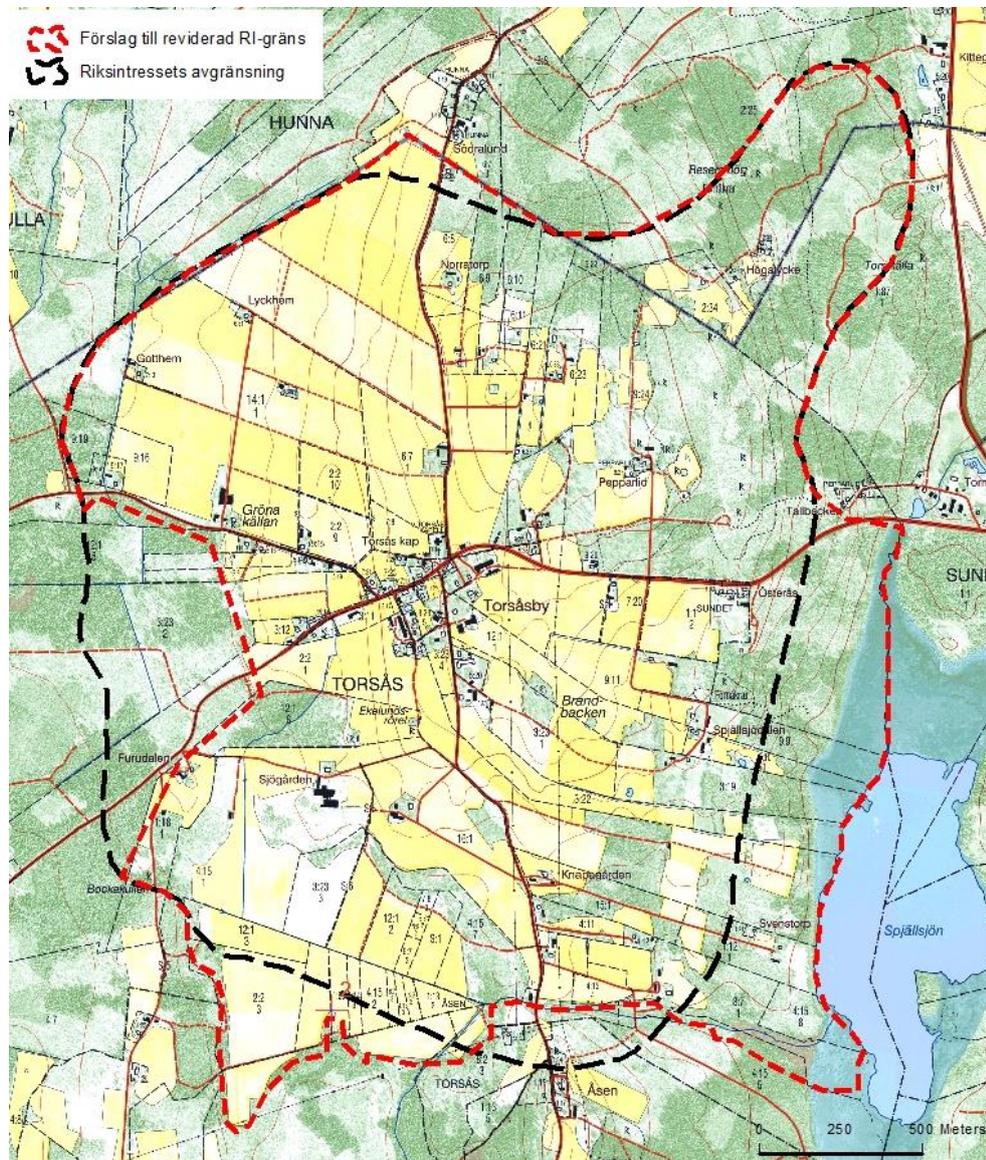
skogsmark, samlad villabebyggelse eller liknande åtgärder som ändrar miljöns karaktär av odlingsbygd kan, beroende på omfattning och lokalisering, medföra påtaglig skada.

- Stenmurar och brukningsvägar har ofta lokaliserats till fastighetsgränser och är betydelsefulla för upplevelsen av lagaskifteslandskapet. Brukningsvägarna som ramar in ”Fyrkanterna” har en avgörande betydelse för förståelsen av områdets rationella jordbruksbakgrund. Borttagning av landskapselement som brukningsvägar och stenmurar kan innebära påtaglig skada.
- Byggnadsbeståndet i riksintresseområdet är variationsrikt, med äldre agrar bebyggelse, i form av traditionella parstugor med tillhörande ekonomibyggnader, torpmiljöer, den homogena småbrukarbebyggelsen på Fyrkanterna, men också villabebyggelse från olika delar av 1900-talet. Den agrara gårds-, torp- och småbrukarbebyggelsen som har ett samband med landskapsförändringarna är viktig att bibehålla med så traditionell prägel som möjligt. Det stora magasinet mitt emot kapellet tillhör också denna epok.
- Området har viss tålighet för vidare utveckling vad avser bebyggelseetableringar. Det huvudsakliga är att dessa sker med respekt för den bebyggelsestruktur som dominerar inom olika delar av området samt anpassar ny bebyggelse, i skala och form, till den befintliga.
- Den samlade och variationsrika bybebyggelsen öster om Torsås kapell kan kompletteras med enstaka byggnader under förutsättning att siktlinjer mot kringliggande värdeområden (se karta) respekteras.
- Fyrkanterna är ett utmärkande karaktärsdrag hos riksintresset. Här bör inte ny bebyggelse etableras som konkurrerar med småbrukarbygderna.
- Bebyggelsestrukturen i laga skifteslandskapet i den sydöstra delen av byn kännetecknas av en spridd bebyggelse, främst lokaliserad i de östra delarna av skiftena. Enstaka nytillskott av bebyggelse är lämplig om man följer samma lokaliseringsprinciper. Särskilt de sydöstra delarna har god tålighet.
- Torpmiljöerna har en spridd bebyggelsebild. Också här finns möjligheter för enstaka nybyggnationer, särskilt upp mot skogskanten.

FÖRSLAG PÅ ÄNDRINGAR

Det expansiva 1800-talet hade lett till en befolkningsökning till sådan grad att man fann det nödvändigt att byn återigen fick en egen kyrka. I anslutning till byn uppfördes därför ett kapell på 1920-talet. Kapellet byggdes på den plats där den medeltida kyrkan låg och kan därmed sägas knyta ihop byns båda huvudepoker.

Utredningen har funnit skäl att justera gränserna för riksintresset så att hela den uppodlade Byasjön rymms inom gränserna.

Förslag till ny reviderad gräns för riksintresset. Kartbearbetning: Stefan Höglin, 2016.

Dessutom bör motiv- och uttryckstexten kompletteras för att bättre spegla riksintressets rika 1800-talsberättelse enligt följande:

Motiv: Bylandskap, främst format av 1800-talets landskaps- och samhällsomvandling, bland annat präglad av laga skiftet, nyodlingar med industriella förtecken, småbrukarrörelsen framväxt under tidigt 1900-tal, samt en omfattande sjösänkning.

Uttryck: Det öppna odlingslandskapet med tillhörande landskapselement. Av särskild vikt är resultatet av laga skiftet som skiftesgränser i form av stenmurar och dylikt, de s.k. Fyrkanterna, omgivna av regelbundet utformade brukningsvägar, diken och odlingsytor på den f.d. Byasjön. Gårds- och torpbebyggelsen med 1800-talsprägel, samt de småbruk som etablerades på fyrkanterna med likartat utformad byggnadskultur. Torsås kapell som symboliserar 1800- och det tidiga 1900-talets expansiva byutveckling. Fornlämningar i form av rösen och stensättningar samt röjningsrösen i skogs- och hagmark.

Sjöagård, med torrlagda Byasjön i bakgrunden, och Torsås kapell. Foto: Stefan Höglin, 2016.

Torpmiljöer nordost om byn och småbruk på "Fyrkanterna". Foto: Stefan Höglin, 2016.

KÄLLFÖRTECKNING

- Andersson, H., Ingmar Billberg, I., Connelid, P., & Regnéll, J. (2016). Bebyggelse och odlingsmark i Skavarps äng. i H. A. Widgren (Red.), *Kan man leva på en ödegård? Huvudgårdar, landbotorp, och odlingsystem under medeltid i Lägersbobygden, Östergötland* (Vol. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien. Antikvariska serien 53, ss. 77-137). Stockholm.
- Björnshög, G., Björnshög, J., Johansson, N., & Johansson, K.-O. (u.d.). Johan Pettersson, Torsås Östregård. i *Torsås by. Gård och bygd* (ss. 183-189). Byalaget i Torsås by, Västra Torsås.
- Flach, W., Dannfelt, H. J., & Sundbärg, G. (1909). *Sveriges jordbruk vid 1900-talets början. Statistiskt kartverk*. Göteborg.
- Hansson, M. (1999). Från renjägare till viking. En arkeologisk historia om södra Småland. i L. Johansson (Red.), *Landen kring sjöarna. En historia om Kronobergs län i mångtusenårigt perspektiv* (ss. 11-55). Växjö.
- Höglin, S. (1998). *Agrarhistorisk landskapsanalys av Kronobergs län. Landskapsprojektets länsöversikt*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Knutsson, K. (u.d.). Bebyggelseutveckling i Torsås by. i *Torsås by. Gård och bygd* (ss. 7-18). Västra Torsås: Byalaget i Torsås by. Västra Torsås.
- Larsson, L.-O. (1980). *Småländsk bebyggelsehistoria. I Från vikingatid till Vasatid. I:2 Allbo bd.* (Vol. Serie I. History an Geography 1:2). Växjö: Acta vexionesia.
- Severinsson, B. (1996). Hur Torsås Byasjö förvandlades till bördig åkermark. i *Västra Torsås. Hembygdsbok 1996*.
- SMHI. (1995). *Sänkta och torrlagda sjöar*. Norrköping: SMHI/Svenskt Vattenarkiv.
- Ullén, M. (2006). *Småland - Landskapets kyrkor*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Kommunala planer och program:

Översiktsplan för Alvesta kommun, 2010

Landsbygdsutveckling i strandnära lägen, TÖP 2013

Vindkraftsplan för Alvesta kommun, TÖP 2010

Lantmäteriet, Historiska kartor:

Torsås i Västra Torsås socken, Storskifteskartan över utmarken, 1784, Lantmäteristyrelsens arkiv, Lantmäteriverket

Torsås i Västra Torsås socken, Storskifteskartan över utmarken, 1784, konceptkartan, Lantmäterimyndigheternas arkiv, Lantmäteriverket.

Torsås i Västra Torsås socken, Storskifteskartan över inägorna, 1791, Lantmäteristyrelsens arkiv, Lantmäteriverket

Torsås i Västra Torsås socken, Storskifteskartan över inägorna, 1791, Konceptkartan, Lantmäterimyndigheternas arkiv, Lantmäteriverket.

Torsås i Västra Torsås socken, lagaskifteskartan, 1831, Lantmäteristyrelsens arkiv, Lantmäteriverket.

Torsås i Västra Torsås socken, lagaskifteshandlingarna (koncept), 1831, Lantmäterimyndigheternas arkiv, Lantmäteriverket.

Östregården i Torsås, Västra Torsås socken, Lagaskifteskartan, 1907.

Ekonomiska kartan 4E6eVästra Torsås, 1949. Rikets allmänna kartverks arkiv. Lantmäteriet

Ekonomiska kartan 4E7eSkallekulla, 1949. Rikets allmänna kartverks arkiv. Lantmäteriet

Länsstyrelsen i Kronobergs län:

Kronobergs Natur, Naturvårdsprogram för Kronobergs län, 1989

Regionalt Kulturmiljöprogram, <http://lansstyrelsen.se/KRONOBERG/SV/SAMHALLSPLANERING-OCH-KULTURMILJO/KULTURMILJOPROGRAM/Pages/default.aspx>

Övriga källor:

FMIS, Riksantikvarieämbetet,
<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>